

Панчук Н.П. Ціннісні орієнтації як основа вибору життєвих цілей у процесі професіоналізації / Н.П.Панчук // Проблеми сучасної психології: зб.наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А.Онуфрієвої. – Вип.18. – Кам. – Под.: Аксіома, 2012.- 880с.- С.624 – 634.

УДК 159.9:378

Н.П.Панчук, кандидат психологічних наук, доцент

м. Кам'янець-Подільський

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ОСНОВА ВИБОРУ ЖИТТЄВИХ ЦІЛЕЙ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

В статті розглядаються характеристики життєвих та професійних цілей як одних з центральних компонентів психологічної структури особистості, досліджено особливості соціальної детермінації людської поведінки, її саморегуляції та прогнозування, проаналізовано особливості мотиваційно-ціннісних структур, адекватних новій ситуації, що склалася, а також вивчено мотиваційно-ціннісні стани і процеси формування громадянської самосвідомості, встановлено вплив змісту ціннісних орієнтацій на професійне самовизначення майбутніх вчителів в процесі навчання у вузі.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, професійні цінності, життєві цінності, професійно-педагогічна спрямованість, професійне самовизначення.

В статье рассматриваются характеристики жизненных и профессиональных целей как одних из центральных компонентов психологической структуры личности, исследованы особенности социальной детерминации человеческого поведения, его саморегуляции и прогнозирования, проанализированы особенности мотивационно-ценностных структур, адекватных новой ситуации, которая сложилась, а также изучены мотивационно-ценностные состояния и процессы формирования гражданского самосознания, установлено влияние

содержания ценностных ориентаций на профессиональное самоопределение будущих учителей в процессе учебы в вузе.

Ключевые слова: ценностные ориентации, профессиональные ценности, жизненные ценности, профессионально-педагогическая направленность, профессиональное самоопределение.

Реферат

Вирішення питання про те, як суспільні цінності перетворюються в особисті є актуальним на сучасному етапі розвитку суспільних відносин. "Проблема "закріплення" загальнолюдських цінностей в індивідуальній свідомості відноситься до числа фундаментальних проблем людської екзистенції" [6, с. 45]. Адже соціальні зміни в суспільстві істотно впливають на зміни в системі цінностей особистості.

На думку Н.І.Лапіна, цінності слід розглядати як "узагальнені цілі і засоби їх досягнення, які забезпечують інтеграцію суспільства і водночас допомагають індивіду або групі зробити вибір своєї поведінки в значущих ситуаціях" [9, с. 7].

В суспільній та індивідуальній свідомості цінності виконують функцію життєвого орієнтира, моральної основи для вибору діяльності і субординації цілей [2].

Розуміння ціннісно-сислової свідомості особистості як сукупності ціннісних орієнтацій, цінностей та інших смислоутворювальних мотивів діяльності і поведінки підводить нас до визнання особливої значущості процесу її становлення в ході професійної підготовки.

Формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя підпорядковане як впливу процесу професійного становлення, так і новоутворень юнацького віку. Соціальну адаптацію молодого покоління визначають багатопланові аспекти, серед яких найістотнішим виступає психологічний або соціальний вибір цінностей-цілей та шляхів їх реалізації. Згідно думки Л.В.Сохань, "життєва програма відображає магістральні життєві цілі, плани та способи їх реалізації в певних видах діяльності" [14, с. 118].

Отже, аналізуючи ціннісні орієнтації, можна робити висновки про те, яке місце та позицію займає особистість у соціальній структурі суспільства, які соціальні ролі виконує чи хоче виконувати. Такий підхід до вивчення ціннісних орієнтацій призводить до необхідності розгляду їх в контексті більш складних утворень особистості, зокрема, в структурі самосвідомості, життєвих відношень особистості (Н.І. Лапін, Н.В.Фролова), її життєвого світу в цілому (В.В.Пічурін, Н.Є.Бондар), особистісного розвитку (З.І.Рябикіна). Ціннісні орієнтації виступають як результат саморозвитку особистості, структурування відносно зовнішньої діяльності процесу реалізації і процесу розгортання особистісних цінностей і смислів (Т.М.Титаренко).

Актуальність дослідження. Проблеми, що пов'язані з людськими цінностями, займають одне з провідних місць у дослідженні соціальної детермінації людської поведінки, її саморегуляції та прогнозування. Формування ціннісних орієнтацій сприяє процесу розвитку особистості в цілому. Як один з елементів структури особистості, вони відіграють вирішальну роль в регуляції поведінки, формуванні світогляду, переконань, виборі життєвого шляху, особливо на етапі становлення професійно-трудова діяльності в юнацькому віці. Саме "завдяки цінностям особистість відчуває себе цілісно в оточуючому її світі. Світ цінностей - це, насамперед, світ культури, сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості, оцінок тощо" [5, с. 27]. Особливість ситуації в суспільстві, в якій проходить формування духовності особистості, полягає в тому, що цей процес відбувається в умовах послаблення політичного і ідеологічного пресінгу, розширення соціальної самостійності і ініціативи молоді. Це веде за собою, як наслідок, критичне осмислення досвіду попередніх поколінь, нові уявлення про своє професійне майбутнє та майбутнє суспільства. "В наш час ...втрати старих, непридатних для життя орієнтирів і тимчасового духовного бездоріжжя в час, коли майже щоденно виповзають ...проповідники чужих нашої суті ідеологічних норм, що справляють руйнівний вплив на свідомість

особистості, важко переоцінити значення ціннісних орієнтацій, як умови розвитку особистості суб'єкта, особистості, здатної до самостійного і відповідального вибору" [3, с. 22].

Засвоєння цінностей у великих соціальних групах завжди опосередковане цінностями малих груп, референтних для індивіда, а "особисті цінності є генетичним похідним від цінностей соціальних груп і спільностей різного масштабу. Селекція, присвоєння і асиміляція індивідом соціальних цінностей опосередковується його соціальною ідентичністю і цінностями референтних для нього малих контактних груп, які можуть бути як каталізатором, так і бар'єром у засвоєнні цінностей великих соціальних груп, в тому числі і загальнолюдських цінностей" [10, с.40].

Включення людини в систему суспільних відносин супроводжується формуванням своєрідних "вузлів", що об'єднують різні види діяльності в цілісні особистісні структури. На думку О.М.Леонтьєва, ці вузли є ціннісними утвореннями [11]. Взяті разом вони утворюють "ядро" особистості, її основу, яка забезпечує цілісність індивідуального розвитку, а також особистісну самототожність.

Особистісні цінності, згідно з Д.А.Леонтьєвим, виступають як своєрідні відношення зі світом, які узагальнені і перероблені досвідом соціальної групи. Тому вони фактично не залежать від ситуативних факторів і, можливо, тому не завжди чітко усвідомлюються, зокрема до того часу, поки не стають об'єктом рефлексії [10].

І.Д.Бех вважає, що особистісні цінності складають внутрішній стрижень особистості, який можна інтерпретувати як ціннісну етичну орієнтацію. Остання забезпечує цілісно-суб'єктивне розуміння окремих актів поведінки людини та сприяє побудові прогнозу її поведінки у більш широкому полі ситуацій [2].

"Ціннісне ставлення до матеріальних чи ідеальних предметів - це переживання їх бажаності (чи небажаності) для людини. Саме в такій психологічній формі духовні цінності суспільства стають суб'єктивними

надбаннями особистості. А їх спонукально-регулятивна функція можлива завдяки тому, що переживання бажаності трансформується в зацікавлено-дійове ставлення. Відтепер кожний фрагмент буття стає для людини не індиферентною даністю, а складовою їх життя, щодо якої вона має зайняти певну морально-ціннісну позицію і активно практично-перетворювально утверджувати її" [1, с. 10].

"Особисті цінності ...набувають ціннісного статусу тільки при зверненні ...особистісних зусиль на свою смислову сферу, на власне "Я", тобто ...становлення особистісних цінностей пов'язане з динамікою процесів усвідомлення, що включають різні види вербалізації і зміщення пізнавально-особистісних зусиль на власну смислову сферу" [4, с. 100].

М.Й.Боришевський підкреслює, що "певна система цінностей втілюється, опредметнюється у тих чи інших конкретних феноменах, пов'язаних із відповідними формами життєдіяльності, у якій і здійснюється оволодіння цінностями, їх поступове перетворення із явища "зовнішнього" у явище "для себе", тобто відбувається переведення цінностей суспільних у цінності суб'єктивно значущі для самого індивіда" [3, с. 22].

"Ціннісні орієнтації конкретної особистості формуються і функціонують на основі системи цінностей, виробленої суспільством, нерозривно і тісно пов'язані з цим утворенням" [15, с. 33].

Таким чином, актуальність проблеми цінностей на сучасному етапі обумовлена рядом факторів: 1) у суспільстві відбувається зміна норм, ломка старих стереотипів. Ціннісна сфера, звільнившись від попередніх стереотипів, стає все більш самостійною і незалежною. Головні проблеми, які спричинені знаходженням життєво важливих цілей, сенсу життя і можливостей їх досягнення, стоять перед кожним. Оскільки ціннісні орієнтації знаходяться в основі вибору життєвих цілей людини, то їх знання допомагає з'ясувати причини її вчинків і дій; 2) існує велика кількість теоретичних і практичних питань, що стосуються психологічної проблеми побудови ціннісно-змістовної сфери, виявлення і аналізу життєвих цінностей

особистості. Зокрема, вимагають розробки питання вивчення динаміки мотиваційно-ціннісних структур, адекватних новій ситуації, що склалася, а також вивчення мотиваційно-ціннісних станів і процесу формування громадянської самосвідомості.

Дослідження проблеми цінностей, яке допомогло б розкрити механізми впливу на становлення молодшої людини і допомоги їй адаптуватись в нових умовах суспільно-економічних відносин, набуває важливого значення ще й тому, що проблеми, пов'язані з людськими цінностями, посідають одне з найважливіших місць в тих науках, які займаються вивченням особистості і суспільства. Саме "цінності виступають інтегративною основою як для окремо взятого індивіда, так і для будь-якої малої або великої соціальної групи, культури, нації, накінець, для людства в цілому" [12, с. 15].

Психологічний аспект ціннісних орієнтацій, як одного з структурних компонентів спрямованості особистості, тісно пов'язаний з дослідженням її внутрішнього світу, суспільної поведінки, спрямованої на засвоєння і відтворення цінностей життя і культури.

Мета дослідження – дати аналіз змісту життєвих та професійних цілей, як одних з центральних компонентів психологічної структури особистості, проаналізувати особливості соціальної детермінації людської поведінки, її саморегуляції та прогнозування, розглянути особливості мотиваційно-ціннісних структур, адекватних новій ситуації, що склалася, а також встановити вплив змісту ціннісних орієнтацій на професійне самовизначення майбутнього вчителя в процесі навчання у вузі.

Результати. Психологічна структура особистості може бути охарактеризована як "єдність, взаємозв'язок трьох основних сторін психологічної реальності: діяльності, свідомості і особистісної сфери (остання визначається, перш за все, такими компонентами, як спрямованість і самосвідомість особистості). ...Послідовне здійснення цілісного підходу при аналізі особистості привело до виділення важливої узагальненої форми фіксації особистісного досвіду - "цінності", яка характеризується як

єдність спрямованості особистості, виділення для неї певної сторони дійсності, певних відношень і усвідомлення у зв'язку з цим свого "Я" [13, с. 22].

Таким чином, ціннісність виступає важливою характеристикою психологічної структури особистості і визначає: 1) спрямованість суб'єкта на реалізацію певних відношень, які відповідають даній ціннісності, спрямованість на певну діяльність; 2) зміст уявлення про своє "Я", що відповідає спрямованості; 3) виділення у свідомості певного предметно-діяльнісного змісту і його провідну роль в формуванні самосвідомості особистості.

У зв'язку з тим, що ціннісність визначає особливості інших компонентів психологічної структури особистості, В.І.Непомняща розглядає її центральним компонентом психологічної структури особистості [13].

А.Г.Здравомислов розглядає ціннісні орієнтації як "відносно стійке, соціально обумовлене, вибіркоче ставлення людини до сукупності матеріальних і духовних суспільних благ і ідеалів, які розглядаються як предмети цілі або засоби для задоволення потреб життєдіяльності особистості" [7, с. 237].

Під ціннісними орієнтаціями найчастіше розуміють, - вважає Б.С.Круглов, - "соціально-детерміновану і зафіксовану в психіці індивіда спрямованість особистості на цілі і засоби діяльності" [8, с. 81]. Вони відображають відношення людини до соціальної дійсності і визначають мотивацію її поведінки. В основі функціонування ціннісних орієнтацій лежить ціннісний підхід. Це означає, що всі явища оточуючої дійсності, включаючи вчинки людей, - цінності, які відображаються в свідомості людини з точки зору їх можливості задовольнити її потреби і інтереси. Інтереси і потреби у кожної людини різні. Вони утворюють відповідно індивідуальні системи цінностей, які структуризуються в певну ієрархію. За ступенем сформованості ієрархічної структури ціннісних орієнтацій можна судити про рівень особистісної зрілості. Зміст ціннісних орієнтацій дає

можливість характеризувати змістовну сторону спрямованості особистості, а система ціннісних орієнтацій, визначаючи змістовну сторону спрямованості особистості, виступає основою її ставлення до оточуючого середовища, людей, до себе, становить основу формування світогляду та мотивації.

Зміст спрямованості - це, перш за все, домінуючі, соціально обумовлені відношення особистості до дійсності. Саме через спрямованість особистості її ціннісні орієнтації знаходять своє реальне вираження.

Т.В.Бутківська визначає цінність в двох аспектах: суспільному та особистісному. В першому випадку цінність виступає як властивість того чи іншого суспільного предмета, явища, які задовольняють потреби, інтереси, бажання. Інакше кажучи, це соціально значущі уявлення про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, любов, дружба тощо. З іншого боку - це ставлення суб'єкта до предметів та явищ реальності, яке виражається ціннісними орієнтаціями, соціальними установками, якостями особистості. Тут вони виступають у ролі певної структури особистості [5, с. 27].

Основу ціннісних орієнтацій складають соціальні (ціннісні) ставлення, що формуються в процесі діяльності і спілкування. Дані ставлення потім трансформуються в соціальні установки, а після ряду перетворень - в ціннісні орієнтації.

Наявність сформованої системи ціннісних орієнтацій забезпечує гармонію внутрішнього світу особистості, сприяє систематизації її знань, норм, стереотипів поведінки та самоствердженню особистості, реалізації соціальних очікувань.

В процесі експериментального дослідження нами отримано наступні результати (див. табл. 1).

Таблиця 1

Показники життєвих та професійних цілей
майбутніх вчителів

№	ЦО	Життєва ціль	(%)	Ранг	Професійна ціль	(%)	Ранг
---	----	--------------	-----	------	-----------------	-----	------

з/п							
1.	Професій-ні	любити свою роботу, бути спеціалістом; стати вчителем	16,5	3	стати вчителем; передавати досвід майбутньому поколінню; виховати справжніх людей; привити любов учнів до предмету	40,8	1
2.	Самовдосконалення	зробити наукові відкриття; пізнати те, чого не знаю	13,2	5	вдосконалити свої знання; зробити відкриття; вивчити	20,4	3
3.	Статусні	мати владу; щоб пишалися батьки; бути відомою; визнання	14,3	4	зробити кар'єру; досягти успіху і визнання	30	2
4.	Матеріальні	мати багато грошей; забезпечити своїх дітей; бути багатим	23,1	2	мати гарний зарібок; заробляти гроші; багатство	2,4	4
5.	Альтруїстичні	приносити людям радість; залишити після себе слід на землі	5,5	6	знайти ліки від невиліковних хвороб; бути корисним	1,2	5
6.	Моральні	бути людиною; бути справедливим	3,3	7	стати кращою людиною	1	6
7.	Духовні	досягти гармонії	3,3	7	-	-	-
8.	Особистісні	мати щасливу сім'ю; бути щасливою людиною	27,5	1	-	-	-

При порівняльному аналізі ми помітили, що за професійною метою цінності, пов'язані з майбутньою спеціальністю, займають 1 місце, в той час

як за життєвою метою досліджувані помістили їх на 3 місце, віддавши перевагу особистісним та матеріальним ціннісним орієнтаціям. Статусні ціннісні орієнтації за професійною метою зайняли 2 місце, за життєвою - 4 місце. Матеріальні цінності з 4 рангу (за професійною метою) перемістилися на друге місце (за життєвою метою). За професійною метою не виявлено у респондентів в ієрархії духовних та особистісних цінностей.

Позитивним є те, що смисл майбутньої професії студенти пов'язують:

з навчанням та вихованням дітей (80,0%), тобто професійними ціннісними орієнтаціями. Про це свідчать відповіді: "виховати дітей", "дати необхідні знання", "розширити кругозір інших", "навчити дітей розуму", "навчити дітей предмету", "підвищити рівень знань дітей", "допомогти пізнати світ";

альтруїстичними ціннісними орієнтаціями (13,75%): "навчити поважати батьків", "любов до дітей", "стати вірним другом для учнів", "збільшити в країні освічених людей", "навчити розуміти життя";

ціннісними орієнтаціями самовдосконалення: "досягти найвищого рівня знань", "постійно підвищувати свій рівень";

моральними ціннісними орієнтаціями (5,6%): "навчити людяності, дружбі", "у відношенні до дітей", "в добросовісній праці", "навчити бути людиною";

духовними ціннісними орієнтаціями (3,75%): "виховання духовного світу людини", "розуміння природи", "спілкування";

статусними ціннісними орієнтаціями (2,5%) та матеріальними ціннісними орієнтаціями(2,5%): "щоб поважали учні", "у посаді", "в заробітній платі", "в знайомстві з потрібними людьми", "вчити дітей, щоб було робоче місце".

Висновки. Таким чином, фундаментом формування світогляду молодій людині є соціальні цінності, які існують у свідомості кожного. Вони виконують роль фундаментальних норм, забезпечують інтеграцію суспільства, допомагають особистості здійснювати соціально визнаний вибір

свої поведінки в життєво важливих ситуаціях. Серед факторів, що опосередковують вплив соціального середовища на становлення ціннісних орієнтацій, найбільш суттєвими є: мікроклімат у колективі, членом якого є особистість, сімейне оточення з його традиціями, наявність доступу до засобів освіти та культурних досягнень поколінь, а також інші "внутрішні умови", які впливають на формування індивідуального ціннісно-зabarвленого світобачення.

Нестабільність суспільних відносин потребує пошуку опори для самоствердження, орієнтирів самозбереження, розвитку здатності до саморегуляції, самоорганізації, формування здатності юнака переборювати стереотипи.

Ситуація професійного самовизначення в ранньому юнацькому віці зумовлює у значної частини молоді конфлікт у ціннісній сфері між професійними та позапрофесійними цінностями, відмову від ілюзій, появу нових поглядів, переконань, оцінок, ідеалів та орієнтирів.

Професійне самовизначення юнака як ціннісно-життєвий вибір відбувається на основі загальної орієнтації в соціально-економічній ситуації в країні та прогнозування престижності обраної професії, усвідомлення її цінності та виділенні віддаленої професійної мети, її узгодженість з іншими важливими життєвими цілями.

В процесі професійного становлення в результаті взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу відбувається процес інтерналізації - внутрішнє засвоєння суспільно-професійних цінностей.

Специфіка професії вчителя вимагає розвиненості гуманістичної спрямованості системи ціннісних орієнтацій, що забезпечує успішну аксіологічну діяльність, формування світоглядних позицій та визначення особистісного смислу педагогічної діяльності, а тому метою навчально-виховного процесу в педагогічному навчальному закладі має бути формування професійно-значущих утворень особистісної структури і, перш за все, ціннісних орієнтацій.

Стрижнем системи професійно-ціннісних орієнтацій є ставлення майбутнього вчителя до своїх особистісно-професійних характеристик, логічним центром і основою яких є мотиваційно-потребова сфера особистості.

Ефективність формування ціннісних орієнтацій вчителя та всієї системи його підготовки залежить від того, наскільки зовнішні виховні впливи відповідають завданням та змісту його самовиховання.

Список літератури:

1. Бех І.Д. Цінності як ядро особистості // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської / І.Д.Бех. - К.,1997. - С. 8-11.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. Посібник / І.Д.Бех. - К.: ІЗМН, 1998. - 204 с.
3. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості // Цінності освіти і виховання / М.Й.Боришевський. - К., 1997. - С. 21-25.
4. Бурдинайте Г.Л., Корнилова Т.В. Личностные ценности и личностные предпочтения субъекта / Г.Л.Бурдинайте // Вопросы психологии. - 1993. - №5. - С. 99 -106.
5. Бутківська Т.В. Проблема цінностей у соціалізації особистості / Т.В.Бутківська // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В.Сухомлинської. - К., 1997. - С. 27-31.
6. Буякас Т.М., Степанов С.Ю. Опыт утверждения общечеловеческих ценностей - культурных символов - в индивидуальном сознании / Т.М.Буякас // Вопросы психологии. - 1997. - №5. - С. 44-56.
7. Здравомыслов А.Г. Человек и его работа / А.Г.Здравомыслов // Социологические исследования. - М.: Политиздат, 1967. - 276 с.
8. Круглов Б.С. Методика изучения особенностей формирования ценностных ориентаций / Б.С.Круглов // Диагностическая и коррекционная работа школьного психолога. - М.: Издательство АПН СССР, 1987. - С. 80-89.

9. Лапин Н.И. Модернизация базовых ценностей россиян / Н.И.Лапин // Социологические исследования, 1996. - №5. - С. 3-19.

10. Леонтьев А.Д. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности / А.Д.Леонтьев // Вестник МГУ. Сер.14. Психология, 1996. - №4. - С. 35-44.

11. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н.Леонтьев. - М.: Изд - во МГУ, 1981. - 584 с.

12. Леонтьев Д.А. Ценностность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / А.Д.Леонтьев // Вопросы философии. - 1996. - № 4. - С. 15-26.

13. Непомнящая Н.И. и др. Ценность как центральный компонент психологической структуры личности / Н.И.Непомнящая и др. // Вопросы психологии. - 1980. - №1.- С. 22-30.

14. Сохань Л.В. Жизненная программа личности: структура и динамика жизненных целей / Л.В.Сохань // Жизнь как творчество. – К., 1985. – С.118 – 142.

15. Фролова Н.В. Трансформація системи ціннісних орієнтацій на зламних етапах розвитку суспільства (психологічний аспект) / Н.В.Фролова: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова - Дніпропетровськ, 1988. - 174 с.

In the article descriptions of vital and professional aims are examined as one of central components of psychological structure of personality, the features of social determinatsiyi of human behavior, his self-regulation and prognostication are investigational, the features of the motivational-valued structures, adequate to the new situation that was folded, are analysed, and also the motivational-valued states and processes of forming of civil consciousness are studied, influence of maintenance of the valued orientations is set on professional self-determination of future teachers in the process of studies in institution of higher learning.

Keywords: valued orientations, professional values, vital values, professionally pedagogical orientation, professional self-determination.

Відомості про автора

Панчук Наталія Петрівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології освіти (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка).

+30974554345, nataliapanchuk697@gmail.ru